

Ölçülebilir Zaman ve Gerçek Süre'nin Bir Çözümlemesi

Demet KURTOĞLU TAŞDELEN

Yard. Doç.

Anadolu Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

Sosyoloji Bölümü, Öğretim Üyesi

Bu yazıda Fransız filozof Henri Bergson'un (1859-1941) *Bilincin Doğrudan Doğruya Verileri, Zaman ve Özgür İrade* adlı doktora tezi olan ilk kitabındaki düşünceleri, zaman sorunsalını bilincin anlaşılmasında nasıl ele aldığından yola çıkılarak, çözümlenmeye çalışılacaktır.¹ Bergson'un bu kitabında, alışık olduğumuz zaman kavramı olan 'ölçülebilir zaman' kavramı 'süre' kavramı ile, daha özel bir şekilde ifade edilirse 'gerçek süre' ya da 'somut süre' kavramları ile yer değiştirmiştir. Ona göre ölçülebilir zaman düşünüldüğü gibi somut değil soyuttur. Soyut zaman, özellikle fizik ve matematik bilimlerinin uğraştığı zaman anlayışıdır. Oysa Bergson insan bilincini akış içinde düşünmüş ve somut zaman fikrinin de bu bilinç akışının kendisi olduğunu dile getirmeye çalışmıştır. Bergson, süre kavramı ile doğrudan ilgili olarak bilinç hallerinin çokluğunu ve bu çoklu bilinç hallerinin örgütlenmesinin doğrudan doğruya özgür irade fikri ile bağlantılı olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamdan bakıldığında Bergson'un zaman ve özgür irade kavramlarını açıklamak üzere neden insan bilincinin çözümlemesine giriştiği açıklık kazanır. Bergson'un iddiasına göre zeka/anlak zaman kavramını mekan kavramı ile anlamaktadır.² Mekan, ölçülebilirdir. Dolayısıyla, zaman kavramı da bu çerçevede anlaşıldığı sürece ölçülebilir bir zaman kavramı olmak zorundadır.

1 Bergson'un zaman kavramından yola çıkarak felsefedeki en önemli sorunsallardan birisi olan özgürlük sorunsalını nasıl ele aldığı için Bkz. Demet Kurtuluşlu Taşdelen (2003) "Bergson'un Metafizik Özgürlük Anlayışı" Felsefe Tartışmaları, 31, s. 69-85.

2 Mekan kavramının Bergson felsefesinde son derece önemli bir yeri vardır. Bu kavram özünde bir düşünme eğilimine işaret eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Demet Kurtuluşlu Taşdelen (2003) "Topluma Uyum Sağlamak mı Gerçekliği Anlamak mı?" Felsefe Tartışmaları, 30, s. 109-115.

Bergson'un bu görüşünü anlayabilmek, yani zaman kavramının mekan kavramı ile anlaşılmasının ne demek olduğunu kavrayabilmek için Hoffman ve Rosenkrantz'ın kitabından bir alıntı yapalım:

Zorunlu olarak, mekan, içindeki bir şeyin harekete geçmesine ancak en az iki yer söz konusu olduğunda izin verir. Bu, x varlığının, zorunlu olarak zamansal bir aralık olarak, t'nin, ve iki yer olan, p1 ve p2 nin bulunması şartıyla hareket etmesindedir, şöyle ki: x (ya da x'in uygun bir parçası) p1 ya da p2 yi işgal eder, öyle ki x (ya da x'in uygun bir parçası) t'nin sonunda p2 yi işgal eder.³

Burada bahsedilen zamansal aralık zaman kavramına karşılık gelir ve başlayan ve biten bir şey olarak anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Bergson'un akan zaman anlayışına karşıt olarak zaman geçmekte olan bir şey olarak ortaya konmaktadır. Zamanın geçmekte olan bir şey olarak anlaşılmasını gösteren en güzel örneklerden biri saatin hareketleridir. Saat, zekamızın zamanı ölçülebilir bir şey olarak anladığını ortaya koyar. Yelkovanın hareketlerini izleyerek, zamanın mekansal olarak kavrandığını görebiliriz. Saatin hareketlerinin aynı şekilde devam eden döngüsü düzenli olarak (oniki saatte bir) kendisini yineler.

Biz insanlar da aynı döngüyü yaşıyor muyuz? Eğer zaman ölçülebilir ise neden zamanı aynı zaman aralığı söz konusu olduğunda bazen hızlı geçen ve bazen de yavaş geçen bir şey olarak deneyimliyoruz? Zaman gerçekten de geçmekte midir yoksa akmakta mıdır? Zaman mekan ile mi yoksa bilinç halleri ile mi bağıntılıdır? Zaman soyut mu yoksa somut bir şey midir?

Hoffman ve Rosenkrantz'a göre zaman somut bir şeydir⁴ ancak bu somutluk zamanın ölçülebilir olması ile aynı anlamdadır ve bu tam da Bergson'un karşı çıktığı anlayıştır. Ölçülebilir zaman, zamanın yalnızca mekan aracılığıyla anlaşıldığının bir göstergesidir, somut zaman kavramının açılımı değildir. "Sayı ile olan bağıntısından dolayı zaman ilk başta bize ölçülebilir bir büyüklük olarak gelmektedir, tıpkı mekan gibi."⁵ Bergson'un soyut zaman olarak adlandırdığı şey, zamanı mekan aracılığıyla anlama alışkanlığımızdır. Oysa somut zaman kavramı gerçek süre kavramı ile ifade edilmeye çalışılan şeydir. Peki sözü edilen bu alışkanlık acaba ne tür bir alışkanlıktır? Bergson'un bu bağlamda incelediği örneklerden bir tanesi bilinç hallerini ele alış biçimimizdir.

Bergson'a göre, biz bilinç hallerini 'daha büyük' bağıntısı gibi niceliksel bağıntılarla anlarız. Bir beden bir başka bedenden daha büyük olduğu söylenebilir ve bu bir niceliksel ayırımdır. Bu ayırım daha büyük olanın diğ-

3 Hoffman, Joshua and Rosenkrantz, Gary S. Substance, Its nature and existence. London: Routledge, 1997, s. 57.

4 Bkz. a.g.e. s. 48.

5 Bergson, Henri (1960) [1889] Time and Free Will, An Essay on the Immediate Data of Consciousness, translated by F. L. Pogson, New York: Harper & Row, s. 104.

rini içine almasını gerektirir. Ancak, örneğin, "bir dışın çekilmesi acısı" ile "bir saç telinin çekilmesi acısı"nı karşılaştırdığımızda, birincisinin ikincisinden daha büyük olduğunu söyleyemeyiz çünkü birincisi ikincisini içine almaz. Bu örnek Bergson'a göre sanıldığı gibi aksine bir niceliksel ayırım örneği değil bir niteliksel ayırım örneğidir.⁶ Başka bir deyişle, bilinç halleri niteliksel olarak birbirlerinden daha yüksek veya daha aşağı değil, niteliksel değişime özgü olan karşılaştırılabilir yoğunluktadırlar. Örneğin, 'acıma' bilinç halinin yoğunluğunun artması durumunda, "niteliksel bir ilerleme" olur. Bu niteliksel ilerleme, "tikintiden korkuya, korkudan sempatiye, ve sempatiye de alçak gönüllülüğe bir geçiştir."⁷ Yoğunluk "duyumsamanın niteliğidir." Bu sebeple, yoğunluğun gerçek belirlenimi "duyumsamadaki bir artış" değil fakat "artışın bir duyumsamasıdır"—birinci belirlenime göre yoğunluk bir nicelik, ikinci belirlenime göre ise bir nitelik.⁸

Hoffman ve Rosenkrantz'ın zaman anlayışına dönersek, bazı önermelerin zorunlu doğrular olarak tanımlandıklarını görürüz. Örneğin, Ö1:⁹ herhangi bir d için, eğer d bir değişim ise, bu durumda d zamanın içinde meydana gelir.

Bu önerme Hoffman ve Rosenkrantz'a göre zorunlu bir önermedir.¹⁰ Ancak, Bergsoncu anlamda, bu önermenin zorunlu bir önerme olabilmesi için ancak ve ancak d' nin niceliksel bir değişim olarak anlaşılması gerekir. Başka bir deyişle, bu önermenin zorunlu bir önerme olabilmesi için ne tür bir değişimden söz ettiğimizi belirtmemiz gerekir. Oysa yazarlar bu belirlemeyi yapmamışlardır. Diğer taraftan, Bergson'un süre olarak anlaşılan zaman kavramı, karşılaştırılabilir yoğunlukta olan bir bilinç halinden diğerine bir geçişi zorunlu kılan niteliksel değişimi gösterir. Dolayısıyla, Bergsoncu anlamda zorunlu önermeler şunlar olabilir:

Ö2: Herhangi bir d için, eğer d niceliksel bir değişim ise, o zaman d ölçülebilir zaman aracılığıyla anlaşılır.

Ö3: Herhangi bir d için, eğer d niteliksel bir değişim ise, o zaman d süre olarak anlaşılır.

Bilinç halleri arasındaki geçişi mekansal olarak, yani ölçüm yoluyla, anlama alışkanlığımız var. İçeren ve içerilen bağıntısı olmadığı durumda, nicelik ve büyüklükten bahsedemeyiz. Ö3, örneğin böyle bir bağıntıyı ortaya koymaz. Eğer, bilinç hallerini "daha azı daha çoğunun içinde" bakış açısıyla anlarsak bu bağıntı bölünebilir ve uzamsal olan bir niteliğe karşılık ge-

6 a.g.e. s. 2-5.

7 a.g.e. s. 19.

8 a.g.e. s. 42, 48.

9 Bu yazıda geçen 'Ö' kısaltması, "önerme" yerine geçmektedir.

10 Bkz. s. 57.

11 Başka bir deyişle, bilinç hallerinin yoğunluğunu 'daha çok' ya da 'daha az' olarak düşünürüz, tıpkı bir ormanın ağaçlarının bir korunun ağaçlarından daha çok olması gibi. Öncekinden daha çok ya da daha az üzüntülü olduğumuzu düşünürüz ve böylece duygumuzu niceliksel ayırımlarla, büyüklük aracılığıyla belirlemiş oluruz. Bergson'a göre bu, düşünsel bilincimizin şeyleri ele alma biçimidir. Düşünsel bilinç, "kelimelerle çok rahat ifade edilen açık şekilde parçalara ayrılmış ayırımlardan ve, mekan içinde algıladığımız şeyler gibi iyi tanımlanmış çerçeveleri olan şeylerden hoşlanır." Bilinç hallerini büyüklük aracılığıyla anlama alışkanlığımızın sebebi işte budur. Ancak, 'derin-yerleşmiş duygular'ı ele aldığımızda, bunları niceliksel olarak değil niteliksel olarak kavramamız daha kolay olur. Örneğin bir arzu yavaş yavaş derin bir tutkuya dönüştüğünde, bu duygularla ilişkili bilinç hallerini "yan yana konmuş" duygular olarak, yani mekansal olarak, ele almamız artık olanaklı olmaz. Daha ziyade, bu duygular "bir arada varolan bilinç hallerinin karmaşık yığını içerisinde yer alan aşamalı değişimler"i oluştururlar ki bu da niteliksel bir değişimdir.¹²

Niteliksel değişimlerin niceliksel değişimler olarak anlaşılmasına dair Bergson'un verdiği bir başka örnek ışığın duyumsanıdır. Niteliksel değişimleri niceliksel değişimler olarak anladığımızda, örneğin şunu iddia etmiş oluruz: "Her nesne kendine özgü, net ve değişmez bir renge sahiptir." Işığın farklı hareketlerini görerek niceliksel yorumlamalar yaparız. Anlayışımız değişim olaylarını dinamik olarak anlamaya meyilli olmadığından, nesnelere renk gibi özelliklerinin her ışık koşulunda aynı şekilde kalacağını ve bu rengin "ışığın artması ya da azalmasının etkisi" altında değişeceğini düşünmek yerine "parlaklığı duyumsayışımızın arttığını yahut azaldığını" düşünmeye meyillidir.¹³

Düşünsel bilinç zamanı homojen olarak anlar. Bergson şöyle der: "Zaman ile ilgili konuştuğumuzda, genellikle bilinç hallerimizin bir mekanın içinde gibi, ayrılmış bir çokluk oluşturmak üzere, birbirinin yanında sıralandığı homojen bir ortam düşünürüz."¹⁴ Başka bir deyişle, homojen zaman—ölçülebilir olarak kavranan zaman—bilinç halleri arasında bir geçişe izin vermez. Daha ziyade homojen zaman kavramı beraberinde ayrılmış çokluk kavramını getirir. Düşünsel bilincimiz, bilinç hallerini niceliksel terimlerle düşünmeye alışmış olarak, zamanı mekandan başka bir şeye dönüştürmez.¹⁵ Oysa saf süre mekan kavramından yoksundur. Bergson saf süreyi şöyle tanımlar:

11 Bergson, Henri (1960) [1889] *Time and Free Will, An Essay on the Immediate Data of Consciousness*, translated by F. L. Pogson, New York: Harper & Row, s. 3.

12 a.g.e. s. 8-9.

13 a.g.e. s. 50-51.

14 a.g.e. s. 90.

15 a.g.e. s. 91.

lar: "Saf süre bilinç hallerimizin ardılığının benliğimiz kendisini yaşamaya bıraktığında, şimdiki halini daha önceki hallerinden ayırmaktan kaçındığında, varsaydığı biçimdir."¹⁶

Bilinç, önceki hallerini geri çağırduğunda yani anımsadığında, onları mevcut halleriyle yan yana sıralamak yerine önekileri ve mevcut olanları birlikte organik bir bütün yapar, tıpkı notaların birbirinin içine karıştığı bir melodide olduğu gibi: Tüm notalar birbiri ardına sıralanır ancak dinleyen bunları "birbirlerinin içinde"¹⁷ olarak algılar. Bu yüzden, bilinç hallerinin ardıl olduğu gerçeği, onların mekansal olarak idrak edileceği anlamına gelmez. Evet, ardıllardır ancak aynı zamanda birbirlerine nüfuz da ederler. Bergson buna ayrımsız bir ardılık adını verir ve bu ardılığı "her biri bütünü temsil eden ve soyut düşünce dışında bütünden ayırt ve izole edilemeyen unsurların bir örgütlenmesi ve birbirine bağlanması" olarak açıklamaya çalışır.¹⁸ Aslında, bilinç halleri arasındaki ayrımları oluşturan şey ardılık değil, eşzamanlılık düşüncesidir. Eşzamanlılık, yaygın anlamına karşıt olarak "sürekli bir çizgi ya da bir zincir" olarak anlaşılan ardılık fikrini beraberinde getirir:

*Bilinç hallerimizi yan yana, eşzamanlı olarak algılayabileceğimiz bir şekilde, yani birbirinin içinde olmaktan ziyade birbirinin yanında olacak şekilde kurarız; kısacası, zamanı mekana yansıtırız, süreyi uzam bakımından ifade ederiz, ve böylelikle ardılık parçaları birbirine nüfuz etmeden temas eden sürekli bir çizgi ya da bir zincir biçimini alır.*¹⁹

Bilinç hallerini ardılık kavramına göre düşünmek onların 'birbiri içine geçmiş' bir halde olduğu düşüncesini doğurur. Diğer taraftan, bilinç hallerini eşzamanlılık kavramına göre düşünmek, kişiyi ayırmalı ardılık düşüncesine götüren, 'birbiriyle yan yana' olma düşüncesini doğurur. Kesin bir öncelik-sonralık bağıntısı işte bu ikinci düşünme biçiminden kaynaklanır ve bilinç hallerinin ayırım içinde düşünülmesine sebep olur.

Bilinç hallerinin birbirlerinden ayrı, yan yana kavranması ve böylece zamanın geçen bir şey olduğu anlayışına sebep olan zamanı ölçülebilir olarak anlama durumu, bilincimizin bir alışkanlığıdır. Bergsoncu anlamda, sadece ölçülebilir, homojen zaman geçen zamandır, oysa süre akan zamanı ifade eder. Zamanın farklı kişilerce ve farklı zamanlarda bazen hızla, bazen de yavaşça geçen bir şey olarak algılanmasının sebebi budur. İnsanların farklı deneyimleri olmalarına rağmen aynı zaman aralığından bahsediyoruz. Aslında bu tür ayrımlar zamanın bir süre olduğunun deneyimsel ispatıdır; çünkü zaman yalnızca bilinç halleriyle ilişkili anlaşıldığında hızla ya da yavaşça geçen bir şey olarak tecrübe edilebilir. Zamanı bu şekilde anlamaya

16 a.g.e. s. 101

17 a.g.e. s. 100.

18 a.g.e. s. 101.

19 a.g.e.

çalıştığımızda, bilinç hallerinin mekansal terimlerle düşünülmemeyeceğinin de farkına varırız. Başka türlü ifade edecek olursak, bilinç halleri kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılan ardışık durumlar değil, birbirlerine nüfuz eden çokluklardır. Zamanın geçen değil, akan bir şey olarak deneyimlenmesi burada temelini bulur. Şimdi zaman deneyimlerinin mekansal olarak anlaşılamayacağı iddiasını destekleyen bir uslamlama oluşturalım:

- (1) İnsanların aynı zaman aralığı ile ilgili olarak farklı zaman deneyimleri vardır.
- (2) Eğer insanların aynı zaman aralığı ile ilgili olarak farklı zaman deneyimleri varsa, bu durumda zaman deneyimleri mekanla değil, bilinç halleriyle bağıntılıdır.
- (3) Bilinç halleri ancak ve ancak kesin çizgilerle birbirlerinden ayrı olarak düşünülürlerse mekansal terimlerle kavranır.
- (4) Bilinç halleri, kesin çizgilerle birbirlerinden ayrı olarak (yani mekansal olarak) kavranamaz.
- (5) O halde, zaman deneyimleri mekansal olarak kavranamaz.

Bergson'un zamanı neden bilinçle/bilinç halleriyle açıklamaya çalıştığını sanırım şu iki önerme ile özetleyebiliriz:

Ö4: Eğer algılayan yoksa (bir bilinç hali yoksa), bu durumda zaman da yoktur.

Ö5: Eğer algılayan varsa (bir bilinç hali varsa), o zaman somut/gerçek süre vardır.

Sadece tek bir gerçek zaman vardır ve bu da süredir. Bunun dışında zaman kavramına yanlışlıkla yüklenen yalnızca niceliksel edimler ve sayma, numaralandırma ya da büyüklükleri karşılaştırma gibi betimlemelerdir. Bergson burada saati örnek gösterir. Gözleriyle saatin kollarını—akrep ve yelkovanı— takip eden bir kimse zannedildiği gibi "süreyi ölçüyor" olmaz, "sadece eşzamanlılıkları sayar." Başka bir deyişle, "zamanı ölçmek dediğimiz şey, eşzamanlılıkları saymaktan başka bir şey değildir". Bir saatin kollarının ardıl hareketini düşünen benliktir. Bir an için benliğin olmadığını düşünecek olursak, bu durumda saatin geçmiş konumlarından yoksun tek bir konumu olacaktır. Bu durum sürenin olmadığı anlamına gelir. Aslında benlik zamanı geçmiş bilinç hallerini hatırlayarak ve onları şimdiki hallerine getirerek kavrar. Benliğin dışında yalnızca eşzamanlılık, yani saf mekan vardır. Saatin ve hareketlerinin var olmadığını düşünmeye çalışalım. Böyle bir durumda geriye sadece "benliğin heterojen süresi" kalacaktır.²⁰ Zamana

²⁰ a.g.e. s. 108.

dair homojenlik, tek bir konumun yanına konan aynı tek konumu gerektirir ve Bergson'un saf mekan olarak adlandırdığı şey budur. Diğer taraftan, heterojenlik ise Bergson'un süre olarak adlandırdığı, bilinç hallerinin birbirine nüfuz eden/iç içe geçmiş çokluğudur.

Bilinç yaşamı birbirine nüfuz eden "ardışık evreler"den ibarettir. Ancak bunların her biri, saatin "aynı anda gerçekleşen" bir "salınım"ına karşılık gelir. Bu salınımlar birbirlerinden ayrı olarak kavranıldığı için de "aynı ayrımı bilinçli yaşamlarımızın ardıl anları arasında da kurma alışkanlığına düşeriz." Bu kavrayış, ardıl evrelerin özdeşliğini gerektiren bir "homojen içsel süre" biçiminde mekansal bir zaman anlayışına neden olur. Saat sarkacının her bir salınımı, bir sonrakine sıra gelmesiyle yok olur. Aynı durum hatalı bir şekilde "homojen zaman"²¹ anlayışını doğuran bilinç hallerimize de atfedilmiştir. Başka türlü ifade etmek gerekirse, Bergson'a göre homojen zaman, "gerçek sürenin sembolik imgesidir."²² Bu sembolik imge, bilincimizin kavramaya alışık olduğu yoldur.

Bergson'a göre, süreyi özellikle uyurken hissederiz. Bilincimiz biz uykudayken "süreyi ölçmez" sadece "hisseder." Öğrenmemiz gereken şey, "nitelik olarak süre" ile "mekan'da düzenlenerek nicelik haline gelen zaman"ı ayırt etmektir.²³ Anlaşıldığı üzere, Bergson nicelik olarak zaman kavramına karşı çıkmaz. O daha çok, bu tür bir zaman kavramının gerçek zaman olmadığını, bu anlayışın daha çok mekan kavramına ait olduğunu ve bunun da bilincimizin bir alışkanlığından ileri geldiğini göstermeye çalışır.

Aristoteles, "zaman hareketin ölçüsüdür" derken, zamanın ölçülebilir olduğunu kabul etmiştir. Bergson'a göre, hareket bölünebilir/ölçülebilir değildir. Bölünebilir olan, mekana indirgenebilir olandır. Örneğin, yörüngeler bölünebilir ve dolayısıyla ölçülebilirler. Bilincimiz, hareketi birimler ve yörüngeleri de bu birimlerin bir toplamı olarak ele alma hatasına düşer. Bundan dolayı bilincimiz, eğer yörüngeler bölünebilir ise, aynı durumun hareket için de geçerli olması gerektiği sonucuna varır. Fakat, hareket yalnızca, Zenon'un ok paradoksu ile göstermeye çalıştığı gibi, birbirini takip eden anlar olarak görüldüğü zaman bir birim olarak düşünülebilir: Ok ken-

21 a.g.e. s. 109.

22 a.g.e. s. 125.

23 a.g.e. s. 126-127.

dinden daha büyük bir mekanı kaplayamayacağından ve yörüngesinin her noktasında durmak zorunda olduğundan, Zenon okun her durumda hareket edemeyeceği sonucuna ulaşır.²⁴ Oysa okun hareketi sayılabilir anlardan oluşmaz. Bizler sadece mekansal konumları sayabiliriz ve bu sadece ayrık anları sayma anlamında gerçekleşir. Gerçekte, hareket bir bütün olarak görülür; her bir anın kendisini tekrar ettiği eşzamanlı anlardan değil, ardıl çoklu bir bütünden oluşur.

Örneğin bir tohumu ele alalım. Tohumun büyüdüğünü ve bir ağaca dönüştüğünü görürüz ve buradan ağacın zamanla/zaman içinde büyüdüğü sonucuna varırız. Dahası, bu dönemi sayabilir ve böylece ağacın iki yılda büyümüş olduğunu söyleyebiliriz. Üstelik bu örnekte, herhangi bir bilinç halinden söz edilemez. Başka bir deyişle herhangi bir bilinç halinden bağımsız olarak ağaç iki yılda büyümüştür. Şimdi Bergson'a göre bu örnek, bilincimizin zamanı homojen olarak kavramasının ve böylece zamanın mekana indirgenmesinin bir örneği olacaktır. Ona göre ya mekana indirgenebilen homojen zaman vardır ya da süre olan gerçek zaman. Mekan bilince dışsal olduğundan ve homojen zaman da mekana indirgenebilir olduğundan, homojen zaman da dışsal olacaktır. Ö4 ve Ö5'i hatırlayalım: Gerçek zaman olan süre'den ancak bir algılayan, bir bilinç hali olduğunda söz edebiliriz. Başka bir deyişle, bu gerekli bir koşuldur. Şimdiye kadar tüm bu çözülemeye çalıştıklarımızdan sonra söyleyebileceğimiz bir diğer gerekli koşul da, kişinin, bilincimizin zamanı hangi durumda homojen hangi durumda heterojen olarak algıladığının farkında olması gerektiği ve böylelikle gerçek süre ile ölçülebilir zamanı birbirine karıştırmamasıdır.

²⁴ Zenon'un usamlamalarının önemi, varolanların çok oldukları varsayımına karşı geliştirilmiş olmalarıdır. Varolanların çok olduğunu öne sürmek, birimlerin çokluğunu öne sürmektir. Bu durumda, 'an', 'nokta', 'şimdi' gibi kavramlar birim oldukları için, bunların çokluklarını da öne sürmek gerekecektir. Çokluk ise sınırlı olmaktır. Çok olan şeyler birbirlerini sınırlamak zorundadır. İşte zamanı anların bir toplamı olarak düşününce, bu anlar birbirlerini sınırladıkları için yan yana bir süreksizlik oluştururlar. Dolayısıyla, Zenon'un usamlamaları bize, sınırsız olanın, Eleatiklerin deyimiyle sürekli olanın, ne kadar küçük ya da çok olursa olsun, birimlerden oluşamayacağını göstermeye çalışır. Kısaca, Zenon'a göre zamanı anların toplamı olarak ele aldığımızda problem ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda da Zenon'un usamlamaları homojen zaman anlayışının problemliliğini ortaya koyması bakımından Bergson'un düşüncelerini desteklemiştir.

Kaynakça

Bergson, Henri (1960) [1889] *Time and Free Will, An Essay on the Immediate Data of Consciousness*, translated by F. L. Pogson, New York: Harper & Row.

Hoffman, Joshua and Rosenkrantz, Gary S. *Substance, Its nature and existence*. London: Routledge, 1997.

Kurtoğlu Taşdelen, Demet (2003) "Bergson'un Metafizik Özgürlük Anlayışı" *Felsefe Tartışmaları*, 31, s. 69-85.

Kurtoğlu Taşdelen, Demet (2003) "Topluma Uyum Sağlamak mı Gerçekliği Anlamak mı?" *Felsefe Tartışmaları*, 30, s. 109-115.